

OBUJANJE KULTURNO-PROSVETNEGA DELOVANJA V TRSTU
V LETIH 1945-1947*Milan PAHOR*

Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Odsek za zgodovino, IT-34138 Trst, Via Petronio 4

IZVLEČEK

Po dobrih petdesetih letih od zaključka druge svetovne vojne in osvoboditve je prišel čas, da bi se sistematično lotili raziskovanja in pisanja povojne zgodovine tržaških Slovencev. Raziskovanje in pisanje morata sloneti na multidisciplinarnem pristopu, saj bi morala zaobjeti politično, narodno, gospodarsko, kulturno, prosvetno, umetniško, telesnokulturno, šolsko dejavnost. V ta miselni sklop spada drobno o obujanju kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945-47.

Namesto uvoda

"Res je: če govorimo o pesmih in romanih, slikah in simfonijah, mislimo na kulturo. Če se pri analizi človeka zaustavimo ob njegovem pojmovanju odnosov med ljudmi ali če ugotovimo v njem topel, od narave dan, sleherno sebičnost zmagujoč svet čustev in občutkov, se tudi uporablja beseda kultura. In dalje smo vajeni po številu šol, muzejev, galerij in založb soditi, ali je kateri narod kulturni ali ni. Vendar so vsi taki pogledi drugovrstni, so le refleksi druge resnice" (Kozak, 1945, 5).

Tako je med drugim razmišljal kulturnik Ferdo Kozak na četrtem kulturnem plenumu Osvobodilne fronte v Ljubljani 2. avgusta 1945.

In nato je nadaljeval: "Kultura se ustvarja s solzami, z znojem in krvjo - trdi Ilija Ehrenburg. In to je: ustvarjalni boj človeka za obliko in vsebino življenja. V tem smislu se nam kaže delo kulture v pesmih in slikah, v tonih, v izrečenih in napisanih mislih, v zgradbah zajeta čustva in hrepenenja, naše bolečine in boji, naši prometejski sni o človeški sreči, naši kriki groze ali radosti pred odkrito resnico. Če torej pristanemo na to, da je vse to, kar lahko obeležimo z imenom kultura, v svojem bistvu izraz borbe za resnico, srečo, za lepoto, potem bomo tudi razumeli ozko povezanost vsega političnega, gospodarskega in prosvetnega dogajanja na zemlji. Iz podobnega občutka oziroma prepričanja je Ivan Cankar napisal značilen stavek: 'Naša narodna kultura je zgodovina narodnega, političnega, družabnega in gospodarskega razvoja.'" (Kozak, 1945, 6).

Svoje razmišljanje je Ferdo Kozak sklenil z ugotovitvijo: "In slednjič - prvič v vsej naši zgodovini smo si kot enovita družina delavnih in mislečih ljudi izbrali vrednote svoje kulturne dediščine za osnovo novega skupnega življenja" (Kozak, 1945, 11).

Na omenjenem zasedanju je bil prisoten kulturnik in profesor Andrej Budal, naš goriški in obenem tržaški rojak. O tem je napisal razmišljanje. Kar na začetku je zapisal: "Došlo je daleč na zapad jasno vabilo in poleg par vrstic (Izrabi to priliko in pridi ... marsikoga boš videl ... France Bevk). Naslednji večer sva oba v plohi izstopila v Ljubljani. Tako vabilo te neznansko podžge ... (Budal, 1945, 40). Nato pa je nadaljeval z mislimi: "Take misli so se mi vsiljevale v Ljubljani v odmorih med poročili in razpravami kulturnega plenuma. Delj kot sem poslušal, bolj se mi je utrjevalo prepričanje, da so naši zapadni in severni sosedje od prve svetovne vojne do konca druge storili vse, kar so le mogli, da bi nas dokončno odvrnili od sebe in bi se nam zagabilo vse, kar diši po njihovi kulturi. In vendar niti v tem niso uspeli. Mi bomo znali ceniti tudi poslej pozitivne vrednote nemškega in latinskega duha, ki se ni ves izživljal v pogubnih izrastkih kakršni so trli nas in uničevali kulturo. Tudi poslej bomo znali vselej razločevati med plodnimi in neplodnimi prvinami njihove kulture" (Budal, 1945, 42). In še je Budal naprej razmišljal: "Mi smo na meji med zapadom in vzhodom. Naša velika naloga je ta, da prisluškujemo obema, da se okoriščamo s pridobitvami obeh, da skušamo po svojih močeh sodelovati z obema in da istočasno razvijamo svoje bistvo, ustvarjamo svojo lastno kulturo, zakoreninjeno v naših množicah, izražajoč svojo posebnost in naše resnične in duhovne vrednote" (Budal, 1945, 43).

In Andrej Budal je takole zaključil svoje razmišljanje v avgustu 1945: "Le zdaj se slovenskemu narodu lahko posreči, da izvede v celoti svoj kulturni program in se uveljavi kot večno živa priča, da v zgodovini zmaguje včasih tudi pravica" (Budal, 1945, 45).

Drugi preblisk prihaja iz Trsta v tistem polnem letu 1945.

21. oktobra 1945 je bila v Trstu velika manifestacija imenovana Festival dela. V povorki je sodelovalo 50.000 ljudi na manifestaciji pa 150.000. Na trgu Garibaldi so se nato po 12. uri zbrali zborovalci, katerim so spregovorili številni govorniki v slovenščini in italijanščini. Med drugimi je spregovoril Danilo Turk-Joco kot podpredsednik 7. oktobra ustanovljene Slovenske prosvetne zveze. Iz njegovega daljšega nagovora povzemam le kratko misel: "(...) hočemo živeti v soglasju in v miru, Slovenec poleg Italijana, ker hočemo delati za skupen blagor in skupno srečo. To našo trdno voljo naj izpričuje današnja velika manifestacija" (Turk, 1945, 1).

Vsa razmišljanja so bila v letu 1945 močno aktualna, vendar so prav tako še tudi v letu 1997. V pol stoletja se stvari niso bistveno premaknile.

Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu

Skrb in nuja po obuditvi kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu in na širšem vzeto Primorskem sta razvidni že iz prvih dokumentov predsedstva Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje. Le-ta je predstavljal najvišjo politično civilno oblast. Iz zapisnika seje, ki je bila 16. maja 1945 ob 14. uri na sedežu PNOO, kar je takrat pomenilo stavbo na ulici Carducci v Trstu, kjer je danes sedež deželne uprave Furlanije-Juljske krajine, povzemam naslednji sklep:

"Umesten je tudi predlog o postavitvi še kulturno-prosvetne komisije, zlasti v zvezi z vprašanjem Italijanov. Formirana naj bi bila dva kulturno-prosvetna odseka, za Italijane in za Slovence, kajti nikakor ne more odločati Slovenec o italijanskih kulturno-prosvetnih vprašanjih in obratno. Sprejet je bil sklep, s katerim se predsedstvo PNOO-ja nalaga, da izdela predlog in sestavi to kulturno-prosvetno komisijo" (AS, RDA II, PNOO, 10/I/1, 16. 5. 1945). V predsedstvu so v maju 1945 bili: predsednik France Bevk, podpredsednik Boris Kraigher, Lavo Čermelj, Branko Babič, Bogdan Brecej, Julij Beltram, Jože Prosen, Erna Poljšak in Eugenio Laurenti.

Na naslednji seji predsedstva PNOO-ja, ki je bila 1. julija 1945, so že poročali o kulturno-prosvetni komisiji. Prepustimo se toku časa in prisluhnimo samemu zapisniku: "(...) Tovariš predsednik poroča, da je bila osnovana Kulturno-prosvetna komisija, v kateri je tovariš Zorko Jelinčič poleg poslov. v. d. načelnika prevzel še odgovornost za umetnost in ljudsko prosveto, ostali refrenti pa so: Makso Pirnik za glasbo, Henrik Zdešar za ljudsko in strokovno šolstvo, Jože Dolgan za organizacijo učiteljskih tečajev v Slovenskem primorju, Lavo Čermelj za višje šole in univerzo, Andrej Budal za srednje šolstvo. Za varstvo kulturnih spomenikov je bil določen prof. Kosovel, za telesno kulturo prof. Fon Danilo, po rodu Goričan. Za poživitev naše gledališke umetnosti smo naprosili vojaške oblasti, da nam dajo na razpolago tovariša Turk Danila - Joca, ki je vodil igralsko skupino pri IX. korpusu." In še zaključek: "Do sedaj se ni še posrečilo sestaviti italijanskega dela komisije, kar upamo, da bo doseženo v nekaj dneh" (AS, RDA II, PNOO, 10/I/1, 1. 6. 1945).

O italijanskem delu komisije so poročali na seji predsedstva PNOO, ki je bila 12. oktobra 1945, za delegata so imenovali Franca Zaletiča.

Komisija je imela velike naloge ter široko področje delovanja. Načeloval ji je znani antifašist Zorko Jelinčič, v njej pa so bili še drugi znani Tržičani in Goričani iz vrst medvojnega protifašizma, kar je dajalo komisiji večplasten in nedvomno pluralističen značaj. Delokrog komisije pa je šel od šolstva na vseh ravneh (šolstvu je bilo nedvomno dano vidno mesto) preko glasbe in gledališča vse do ljudske prosvete in telesne kulture. Skratka, prava globina in širina kulturnega in prosvetnega delovanja, vodilna mesta pa so bila zaupana domačinom iz Trsta in Gorice.

O italijanskem delu komisije ter o prosvetnem sodelovanju med Slovenci in Italijani v Trstu pa govori poročilo, ki prihaja iz arhiva PNOO in je bilo sestavljeno

konec leta 1945. Vsekakor je moralo poročilo zanimati raziskovalce polpretekle zgodovine, saj je vrsta stavkov že podčrtanih oziroma podkrepljenih s klicaji. Oglejmo si nekaj poudarkov iz omenjenega poročila.

"Slovenska kulturna javnost je hitro in od začetka brez vsakega omahovanja ponudila italijanski roko v sodelovanje (...)", in še: "Osrednja pokrajinska prosvetna oblast je nastopala takoj od prvega začetka po načelu popolne italijanske kulturne samostojnosti in je začela organizirati italijansko prosvetno oblast z Italijani samimi" (AS, RDA II, PNOO, 259/I/1b). V nadaljevanju vsebuje poročilo pomembne poudarke glede šole.

"Še v mesecu juliju t. l. (1945) je bila konferenca italijanskih prosvetnih zastopnikov iz vse Primorske, tudi iz dela hrvatske Istre, na pobudo PNOO-ja za Slovensko Primorje, Slovenske prosvetne komisije, skupno s hrvaškimi in slovenskimi zastopniki, za določitev načel za uporabo in sestavljanje italijanskih učnih knjig. Na skupni seji slovenskih in italijanskih članov Prosvetne komisije je bil enoglasno sprejet sklep o vzajemnem poučevanju drugega deželnega jezika na osnovi načela bratstva in enakopravnosti: slovenščine v italijanskih in italijanščine v slovenskih šolah. Šolstvo vseh vrst in stopenj od osnovne šole do vseučilišča je ostalo nedotaknjeno in je neovirano delovalo v italijanščini po svojih prejšnjih uredbah, in vse nameščenstvo prejšnjih režimov je bilo brez izjeme plačano po predpisih ki so bili do tedaj v veljavi. Isto se je zgodilo z vsemi ostalimi italijanskimi kulturnimi ustanovami: muzeji, arhivi, knjižnicami, pinakotekami, naravoslovnimi zavodi, z gledališči in orkestri, kinematografi in zabavišči, ki so vsi nemoteno nadaljevali s svojim delovanjem z izjemo malo dni po bojih. Niti kontrolni komisarji niso bili imenovani." (AS, RDA II, PNOO, 259/I/1b)

In na koncu še podatek: "Dne 8. oktobra 1945 se je po istem vzoru osnovala še pri PNOO-ju Italijanska prosvetna komisija (...)" (AS, RDA II, PNOO, 259/I/1b).

Iz vsega povedanega se kaže slika o želji po sožitju, miru in sodelovanju ter o enakopravnem položaju obeh kultur in jezikov v Trstu. Italijanske kulturne inštitucije so lahko nadaljevale z lastnim delovanjem, kar je vsekakor prav in lepo, saj tako niso v bistvu nikoli prekinile z delom. Za slovenske kulturne ustanove je sedaj prišel nov čas, nove pobude, novi izzivi, vendar nasilne prekinitve delovanja za časa italijanskega fašističnega režima prejšnjih vsaj dvajset let ni bilo mogoče hitro in lahko nadomestiti. Skoraj vse je bilo treba začeti znova, za tak podvig pa so bili potrebni primerni ljudje, denarna sredstva in dovolj časa.

Seje prosvetne komisije pri PNOO so bile redne in pogoste. Za kratko ponazoritev problemov, s katerimi so se spoprijemali, navajam teme in sklepe dveh sej v letu 1946: ene iz začetka leta, druge pa konca istega leta.

Na seji komisije, ki je bila 7. januarja 1946, so se zbrali: Ljudevit Taučar, Zorko Jelinčič, Jože Bevk, Ivan Šavli, Oskar Venturini, Danilo Turk-Joco, Josip Kosovel, Drago Pahor, Marija Majnik, Franc Venturini in Ljudevit Peternel. Prisotni so raz-

pravljali o učiteljišču v Tolminu, o gluhonemnici v Portorožu, o dijaškem domu v Gorici (ob tem so pripisali, da se nadaljujejo priprave za vselitev 60 gojencev), o dijaškem domu v Trstu (takrat je imel prostor za 26 gojencev). Veliko so razpravljali o osnovnem srednjem šolstvu, o strokovnem in specialnem šolstvu, o profesorjih in dijakih. Obširno je bilo poročilo o ljudski prosveti. V tem sklopu problemov so spregovorili o delovanju Slovenske prosvetne zveze na vseh poljih (izpostavili so veliko delo zveze pri igrah, pri partiturah za zборе, pri manifestacijah, pri tečajih), o vzpostavitvi 200-članskega mladinskega zbora v Trstu, ki bi ga vodila Venturini in Kumar, o širokem delovanju Slovenskega narodnega gledališča v Trstu, - Joco je spregovoril o podeželskem udejstvovanju SNG; do takrat so prevažali igralce odprti kamioni, vprašali pa so za avtobus, dodali so še pregled tekoče in prihodnje gledališke sezone), o delovanju Glasbene matice od njene ustanovitve do danes (pri tem je bil pripisan sklep, da se pri podjetju Pečar najame pianino za tržaški sedež GM), o Radiu Trst (iz priloženega poročila k zapisniku je bilo razvidno, kdo od Slovencev je sodeloval, kako in koliko, ter kdo je kriv, da se omejujejo slovenske oddaje; na koncu pa je bil sprejet sklep, da se odobri subvencija v višini 50.000 Lit. za ustanovitev petčlanskega radijskega orkestra), o poslovanju Gregorčičeve založbe ter o zalogi šolskih knjig in učil.

Iz seje, ki je bila 4. novembra 1946, pa le nekaj sklepov in podatkov.

"Glasbeni šoli v Trstu in Gorici delujeta od začetka septembra. Vpisanih učencev v Trstu je 81, v Gorici 80. Tajništvo PNOO se nujno naproša, da poskrbi v mestu primerne prostore za Glasbeno in pevovodsko šolo. (...) V Dijaškem domu naj služi učilnica v prostem času za vaje mladinskega zbora, Vodstvo zbora se poveri Milanu Pertotu. (...) Oba dijaška domova sta polno zasedena. Vseh oskrbovanih dijakov je okoli 300" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 4. 11. 1946).

V zaključku poročila o glasbenem šolstvu, o katerem so razpravljali na seji 4. 11. 1946, je še pripisan sklep, ki zveni izredno aktualno za tržaške razmere, čeprav je vmes več kot 50 let: "Ad 3 štev. 4 - Prouči naj se možnost priznanja naše glasbene šole kot glasbene s pravico javnosti po vzgledu italijanskega konservatorija Tartini v Trstu. Prouči naj se zadevna zakonodaja in ustrezni pravilniki" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 4. 11. 1946).

Prav sedaj, v letu 1997, se s podobnim vprašanjem ukvarja vodstvo Glasbene matice v Trstu.

Komisija za postavljanje narodnih spomenikov

Iz arhiva PNOO-ja prihaja zanimiv dopis, ki ima datum 4. 10. 1946. Načelnik prosvetne komisije je pisal tajništvu PNOO. Prisluhnimo vsebini:

"Na predlog MOS-a se je po posvetu z umetniškim referentom Špacalom Lojzetom osnovala pri PNOO v okviru prosvetne komisije komisija za postavljanje

narodnih spomenikov. Člani te komisije so: Lojze Špacal, slikar in referent za umetnost, Franc Kosovel arhitekt, Dušan Vasič arhitekt, Švara Duilio kipar" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 4. 10. 1946).

V uradnem odloku je predsedstvo PNOO dne 19. decembra 1946 še zamejilo nalogo komisije.

"1. Pregleduje predložene načrte za postavitev spomenikov ali spominskih plošč padlim ali zaslužnim borcem, jih sporazumno s krajevnimi odbori odobrava in izpolnjuje, oziroma predlaga spremembe kakor tudi povsem nove osnutke.

2. Na željo oskrbuje komisija nove načrte in programe proti primerni nagradi.

3. Sporazumno s krajevnimi odbori določa po ogledu na licu mesta kraj, lego, način izvedbe in material, ki pride v poštev pri postavitvi spomenika.

4. Skrbi, da se izgradnja spomenikov vrši strogo po odobrenem načrtu. (...)" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 19. 12. 1946).

Iz prvega poročila, ki ga je podal slikar Lojze Špacal, je razvidno, da so se jeseni 1946 člani komisije ukvarjali s spomeniki v Trebčah, na Opčinah, na Kontovelu, na Repentabru in v Renčah.

Ustanavljanje in obnavljanje slovenskih kulturnih in prosvetnih ustanov v Trstu

1. Radio

"To je potovanje nazaj v čas, vse do trenutka, ko so poslušalci in poslušalke prvič ujeli v svoj sprejemnik glas slovenskega radia v Trstu. Bilo je 5. maja 1945 ob osmih zvečer ali ob dvajseti uri tistega ali naslednjega dne (pričevalci si niso edini), ko se je po nekajdnevem molku tržaške radijske postaje z Oberdanovega trga oglasil RADIO SVOBODNI TRST - RADIO TRIESTE LIBERA. Tako se pričinja zgodba radijskih delavcev in sodelavcev, ustvarjalcev slovenskih oddaj v Trstu, zgodba poslušalcev, ki od tistega maja poslušajo oddaje slovenskega radia v Trstu, jim radi prisluhnejo, se ob njih veselijo ali razburjajo, jih sprejemajo ali odklanjajo" (Turk, 1991, 9).

Tako je zapisala urednica Lida Turk v knjigi Glas v ... etru (Trst 1991).

Ob tem je treba navesti zanimivost, da je bila slovenska radijska postaja v Trstu novost, saj je italijanski fašistični režim ni mogel ukiniti, ker je prej sploh ni bilo. Vsekakor so jo partizanske oblasti takoj po osvoboditvi ustanovile, ker so se zavedale pomena in moči radia. Za njimi jo je prevzela Zavezniška vojaška uprava, nato pa italijanska RAI, ki je le potrdila že obstoječe stanje.

Naslednji mejnik v zgodovini Radia Trst je bil 12. junij 1945, ko so zavezniške vojaške sile, skupaj s civilno upravo mesta, prevzele tudi vodstvo radijske postaje.

16. junija 1946 se je tržaška slovenska postaja osamosvojila, slovenskih in italijanskih sporedov niso več oddajali na istem valu. Začela je oddajati iz mobilnega radijskega oddajnika. Na isti valovni dolžini so oddajali razne zavezniške oddaje v

slovenščini in italijanščini, pa tudi v srbohrvaščini (za Pulj). To so bile oddaje NBC, BBC, Glas zaveznikov ali Glas Amerike. Z osamosvojitvijo se delo ni bistveno spremenilo, povečal pa se je čas oddajanja. Prihajali so novi uslužbenci. Družčina je postala pisana. Poslušalec je lahko sam ugotovil, da radijski valovi niso ubrani vsi na isto struno. To je bilo najbolj razvidno v informativnih oddajah.

V letih 1947 in 1948 se je politični položaj na radiu zaostрил. V ozračju hladne vojne so radijski delavci, ki jih ni sprejela v službo ZVU, polagoma začeli izgubljati oddaje, za katere so bili zadolženi. Po drugi strani so nato politične sile, ki so se zbirale okrog PNOO in MOS, zavzele do radijske postaje, ki jo je upravljala ZVU, odklonilno stališče. To stališče je bilo podobno tistemu, ki so ga imeli isti organi do slovenskih šol v zavezniški upravi. Do preloma in odločilnega spora je prišlo v februarju 1949. To pa je obdobje, ki ga več ne obravnavamo v referatu.

2. Primorski dnevnik

13. maja 1945 je izšla prva številka Primorskega dnevnika. To je bilo novo ime Partizanskega dnevnika, ki je izhajal vse od 25. novembra 1943 in je bil edini dnevnik v tedanji zasluženi Evropi, ki se je tiskal v gozdu. Na drugi strani pa je Primorski dnevnik prevzel in podedoval tradicijo časnika in dnevnika Edinost, ki ga je fašistični režim ukinil leta 1928; njegova prva številka pa je izšla v letu 1876. Prvi sedež Primorskega dnevnika je bil na trgu Goldoni v Trstu. Šele 29. junija 1948 sta se uredništvo in tiskarna preselili v sedanji sedež v Ulici Montecchi 6, v stavbo bivše Cirilmetodove šole pri Sv. Jakobu, ki je bila dograjena leta 1912.

Prva številka Primorskega dnevnika je bila natisnjena v tiskarni Il Piccolo v Trstu v malem formatu. Tak je izhajal dnevnik tri tedne, vse do 6. junija 1945, ko je prešel na veliki format. Mnogim stvarjem so tedaj postavljali temelje, tudi Primorskemu dnevniku. Časopis je imel podnaslov: glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje.

Na začetku svoje poti - sedaj že več kot polstoletne - je bil Primorski dnevnik predvsem glasilo, nato pa je postopoma postal glasnik Slovencev v Italiji.

Skratka, s časopisom prestopi prag hiše dnevna svežina. In ta industrijski proizvod - kar dnevnik je - ima med vsemi najkrajši rok trajanja. Drugi dan je zastarel. Vsekakor pa je bistvene važnosti, da ga neka narodna skupnost ima. Njegova moč informiranja in povezovanja je nedvomno velika in odločujoča.

3. Slovenska prosvetna zveza

7. oktobra 1945 je bil ustanovni občni zbor Slovenske prosvetne zveze za Trst in Primorje v dvorani v Ulici della Valle v Trstu. Uvodno poročilo je podal Jože Pahor, ki je v svojem 6 strani dolgem referatu na začetku izpostavil naslednje poudarke: "Po 25-letih so vstala naša prosvetna društva k novemu življenju. V tem času so se zgodile velike stvari, padle so kocke svetovnozdgovinskih odločitev. Velike vojne so zgodovinske razsodbe, ki zavržejo preteklost in uzakonijo nov čas, novo uredbo

človeške družbe. Kar je padlo, je pokopano in se ne vrne več. V tem znamenju se vrši tudi naš današnji prosvetni zbor. Prosvetno delo primorskega ljudstva ni od včeraj. Prosvetna društva smo imeli že pred sto leti, v času, ko smo se začeli narodno zavedati. Prav v Trstu, kjer nam skušajo odreči domovinsko pravico, je tedaj že vzniknila narodna čitalnica, pravo ognjišče narodne omike. Ta čitalnica je bila ena prvih na Slovenskem in je povezana z imenom velikega moža, z imenom voditelja mladoslovenskega gibanja Frana Levstika. Od tedaj do danes so trije rodovi gradili našo prosveto. Zadnji rod je dosegel do četrte prelomnice, dosegel je mejnik. (...)" (NŠK, OZ, SPZ, 1, 7. 10. 1945).

Ustanovni občni zbor je vodil gledališki igravec Danilo Turk-Joco. Verifikacijska komisija je podala poročilo, iz katerega je razvidno, da so bili prisotni na občnem zboru predstavniki 113 društev iz Trsta in Primorske. Društva je predstavljalo 247 delegatov, sama društva pa so štela okrog 50.000 članov.

Mesto Trst je zastopalo 16 društev in 37 delegatov, tržaško okrožje 22 društev in 63 delegatov (skupno Trst in okrožje 38 društev in 100 delegatov), Goriško okrožje je zastopalo 51 društev in 94 delegatov, Vzhodno (ali Ajdovsko okrožje) pa 24 društev in 53 delegatov.

Vsako okrožje je na ustanovnem občnem zboru SPZ izvolilo svoje pokrajinsko vodstvo, poleg tega pa so izvolili še glavni odbor SPZ, ki so ga sestavljali: predsednik Jože Pahor, prvi podpredsednik župnik Anton Piščanec, drugi podpredsednik Danilo Turk, tajnik Vlada Šebek, namestnik tajnika Jože Dekleva, blagajnik Rudi Marc, gospodar Viktor Čermelj, načelniki odsekov Franc Venturini (petje), Tončka Čok (čitalnice in knjižnice), Ferdo Delak (dramatika), Zdravko Pregarc (telesna kultura), Bidovec (predavanja). V razsodišču so bili: France Bevk, Zorko Jelinčič, Ciril Jurca, dr. Bregant; v nadzornem odboru pa Ljudevit Tavčar, Franc Škerlj, Franc Žetko, Lambert Mermolja in Franc Medved. Po dobrem letu dni so se prosvetarji sestali na svojem prvem rednem občnem zboru, ki je bil v prostorih prosvetnega društva Slavko Škamperle pri Sv. Ivanu v Trstu 13. oktobra 1946. Predsednik Jože Pahor je v svojem nagovoru med drugim dejal: "Začeli smo na razvalinah, brez velikih sredstev, s porušenimi domovi, brez kulturnih domov; a lahko rečem, da je naše delo doseglo uspehe in rodilo sadove. Mi imamo sedaj več prosvetnih domov, imamo čitalnice, ustanovili so se dramski, pevski, glasbeni odsek. (...) Ne vem, kako se bodo stvari uredile, mi moramo gledati naprej. Prav zaradi tega imamo danes na občnem zboru zastopana društva iz vsega pasa A, medtem ko drugi pas B ni zastopan. Drugo je, da moramo v razmeroma kratkem času primerno spremeniti v coni A naše delovanje" (NŠK, OZ, SPZ, 2, 13. 10. 1946).

Politična in mednarodna dogajanja so posegla v delo SPZ. Na drugi strani pa so se krhali odnosi z Zavezniško vojaško upravo, o tem priča daljši dokument, ki ga je SPZ pripravila pred samim občnim zborom zveze. Dokument nosi datum 23. 8. 1946 in med drugim pravi: "Slovenska prosvetna zveza za Primorje in Trst s sedežem v

Trstu kot tudi v njej včlanjena prosvetna društva v coni A so bila od osvoboditve do danes izpostavljena neštetim zlostavljanjem s strani Z.V.U. in njenih organov. Prosvetno delo, ki je bilo pod fašizmom docela zatrto, se tudi po vojni iz navedenih razlogov ni moglo razvijati normalno, kakor bi se sicer, če bi bila Z.V.U. nepristranska in ne bi ovirala svobodnega delovanja slovenskih prosvetnih organizacij. V vsem času Z.V.U., kljub ponovnim prošnjam, dala našim kulturnim ustanovam in organizacijam na razpolago niti enega prostora, potrebnega za delovanje in razvoj naše kulture, ki je bila 25 let italijanske zasedbe tako zatirana, nasprotno celo iz prostorov, ki so jih dobili sami in ki so bila prej last ljudstva in so služili do nasilne razlastitve našim kulturnim potrebam, so se morale izseliti marsikatere kulturne organizacije po odredbi Z.V.U. V ilustracijo navajamo samo nekaj najrazličnejših ovir, ki jih je povzročala Z.V.U. proti našim kulturnim organizacijam" (NŠK, OZ, SPZ, 2, 13. 10. 1946).

Trst, 1. maj 1946 (Arhiv NŠK Trst).

Sledi 7 strani dolgo poročilo o ovirah in ukrepih ZVU proti SPZ in društvom. V poročilu je 22 navedb od Rablja in Bovca vse do Trsta, preko Gorice in okolice.

Mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo, Pariška konferenca, formalna ustanovitev STO-ja (Svobodnega tržaškega ozemlja) so vplivali tudi na delovanje

SPZ, ki je prav zaradi mednarodnih dogodkov in sklepov sklicala v nedeljo, 20. aprila 1947, izredni občni zbor v prostorih slovenskega prosvetnega društva Slavko Škamperle pri Sv. Ivanu v Trstu. Tega zbora se je udeležilo 58 društev s 125 delegati, poleg njih pa so bili prisotni člani glavnega odbora SPZ ter 78 članov včlanjenih društev.

Roman Pahor, predsednik SPZ, je vodil občni zbor ter obenem podal uvodno poročilo. Med drugim je pripomnil: "Z ustanovitvijo STO-ja se tudi Slovenska prosvetna zveza znajde v čisto novem položaju. Ko bo razmejitev končana, bodo odpadli iz delokroga SPZ vse goriško okrožje ter tržiški in sežanski okraj, s priključitvijo Koprščine in Bujščine pa bomo delili našo usodo z brati Hrvati (...)" (NŠK, OZ, SPZ, 2, 20. 4. 1947).

Tako so na izrednem občnem zboru delegati odobrili razpust SPZ ter sprejeli predlog o ustanovitvi Slovensko-hrvatske prosvetne zveze. Izvolili so tudi novo vodstvo: za predsednika je bil izvoljen Vladimir Bartol, za podpredsednike Rihard Mišurac, Anton Piščanec in Andrej Budal, za tajnika Stanko Peterin, za namestnika tajnika Danilo Turk, za blagajnika Marij Kocijančič, za odbornike Jože Kosovel, Stane Bidovec, Majda Rupena, Dušan Hreščak, za načelnike odsekov pa Miro Presl, Drago Pahor in Vladimir Bartol. V nadzorni odbor so bili izvoljeni: Boris Race, dr. Ferfolja, Ljudevit Tavčar, Peter Peric in Zora Čok.

4. Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje

Upravnik in režiser Ferdo Delak je 15. avgusta 1946 sestavil obsežno poročilo o prvi sezoni slovenskega gledališča v Trstu. Prisluhnimo:

"Po 25-letih načrtnega fašističnega uničevanja in po uspešno zaključeni drugi svetovni vojni so se naši igralci povrnili v Trst ter pričeli znova delovati na gledališkem polju. Največja zapreka za to naše uspešno delovanje pa je pomanjkanje stalne gledališke dvorane. Bilo je mnogo prizadevanj in posredovanj ter intervencij pri tukajšnjih poveljstvih Zavezniške vojaške uprave v Trstu, da bi dobili v zameno za požgani Narodni dom kako fašistično dvorano. A do danes - brez uspeha. Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje je nastanjeno v Trstu s tridesetimi angažiranimi člani. Vsi člani so prispeli na službeno mesto dne 6. septembra 1945. (...)

Neodvisno od tega nam je angleški častnik, ki vodi angleške predstave v gledališču Fenice, odstopil gledališče za 2. in 3. december 1945. Tako smo v gledališču Fenice otvorili Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje s Cankar-Delakovo "Jernejevo pravico" v nedeljo 2. decembra 1945 ob 15. uri. Isti dan zvečer smo ob 20. uri uprizorili Jurčičevega Desetega brata in v ponedeljek 3. 12. ob 20. uri Nicodemijevo komedijo Scampolo. Na vseh treh predstavah je vladalo prav svečano vzdušje, posebej na prvi otvoritveni Jernejevi pravici. Bil je zgodovinski dogodek, saj se je po 25. letih spet oglasila slovenska beseda na odru v našem Trstu" (AS, RDA II, PNOO, 10/II).

Iz izčrpnega poročila Ferda Delaka povzemam še nekaj dodatnih podatkov o prvi gledališki sezoni v Trstu, ki se je začela 2. decembra 1945 ter se zaključila 30. junija 1946. Vseh uprizorjenih predstav je bilo 159 (Jernejeva pravica 6, Deseti brat 9, Andante patetico 12, Scampolo 3, Rdeče rože 10, Vdova Rošlinka 31, Kako zabogatiš 3, Raztrganci 48, Pesem s ceste 29, Ana Christie 1, Matineje 7); v Trstu so nastopili v gledališču Fenice (9), v gledališču Nazionale (3), v Domu pristaniških delavcev (9) ter v dvoranah v Škednju, pri Sv. Ivanu, pri Sv. Jakobu, v Rocolu ter širom Primorske v 38 krajih, v Ljudskem domu v Gorici pa 16-krat. Predstave si je ogledalo 72.853 ljudi.

V isti sezoni je gledališče SNG opravilo še 452 nastopov na radiu (igre, drame, literarni večeri, vesele ure, mešani programi, predavanja, pionirske oddaje, recitacije).

Skratka, želja in potreba po gledališki besedi je bila resnično neizmerna.

Potešiti je bilo treba dvajsetletno lakoto.

5. Knjižne izdaje

"Po tej težki vojni poženejo naše založbe kakor gobe po dežju," nas je tolažil France Bevk v začetku druge svetovne vojne, ko je bilo književno delo na Primorskem nemogoče. In res. če se bežno ozremo na slovenske publikacije iz prvega leta po osvoboditvi, vidimo, da se Bevkova napoved bolj in bolj uresničuje, dasi osvobojenje še ni popolno in zadovoljivo" (Budal, 1946, 153). Tako je med drugim zapisal kulturnik in profesor Andrej Budal v Koledarju Gregorčičeve založbe za leto 1947.

Med vsemi je takrat nedvomno prednjačila Gregorčičeva založba v Trstu. Njene redne knjige in koledarji so zanesli mnogo dobrega čtiva med ljudi. Mira Puc je objavila dramo v treh dejanjih z naslovom Svet brez sovraštva, Damir Feigel je spretno priredil Nekaj ruskih humoresk, Oskar Hudales je s Triglavovim poletom načel vrsto dobrih mladinskih spisov, Venceslav Winkler je sestavil zgodovinsko povest Mladec Dragožit, mladi sami so sestavili knjigo Tako je bilo trpljenje. Po vojni je lahko neovirano izšla povest Franceta Bevka Pesterna, ki je bila natisnjena že leta 1938 za Goriško Matico, a ni mogla iziti. Pri isti založbi so izšle še Tekalne igre izpod peresa Ivana Lavrenčiča. Prav tako so izšli Razgovori in članki, kjer se zavedna primorska duhovščina izjavlja za federativno Jugoslavijo. France Bevk je bil močno zastopan, saj je po vojni izšla druga izdaja Kaplana Martina Čedermaca ter nova knjiga z naslovom Med dvema vojnama.

Najzaslužnejšemu beneškemu Slovencu je posvečen Trinkov zbornik, kjer 12 pisateljev vsestransko osvetljuje lik zavednega duhovnika in kulturnika na skrajni zahodni meji. Šolski mladini so bile namenjene knjige Naša beseda, Svobodna pota in Viri, saj se je čutilo pomanjkanje učnih pripomočkov in knjig. Te publikacije je izdal PNOO. Tiskarna Lukežič v Gorici je nastopala kot založba, saj je v mesecih po

osvoboditvi izdala vrsto zanimivih publikacij: Goriški koledar za leto 1946 in 1947, Žepni koledarček, Slovenski cvetnik izpod peresa Andreja Budala, učbenike (Italijansko vadnico, Učim se angleščine, Slovensko berilo, Računico, Zgodovino slovenskega slovstva) ter celo vrsto ponatisov slovenskih del in prevodov (skupno okrog 15).

Slovenska prosvetna zveza je izdala kolektivno dramo Cankar-Delak Jernejeva pravica, prosvetna komisija pri PNOO pa brošuro o Josipu Srebrniču.

Festival dela, 21. 10. 1945 (Arhiv NŠK Trst).

6. Periodični tisk

Prve dni po osvoboditvi je izhajal v Trstu Partizanski dnevnik, ki ga je 13. maja 1945 nadomestil Primorski dnevnik. Tedenska priloga za otroke v tem listu je sprva bila Primorski pionir, ki se je kasneje preimenoval v Mlado svobodo. Nekdanje družinske tednike je nadomestil Ljudski tednik. V Coni A je v Gorici izhajal Soški tednik, v Coni B pa Primorska borba. Srednješolski mladini je bil namenjen Glas mladih, ki je izhajal vsakih 14 dni.

Zavezniška vojaška uprava je izdajala dnevnik Glas zaveznikov in Uradni list ZVU, slovenski katoliški tabor pa je tiskal tednik Slovenski Primorec ter vsaka dva tedna dijaški list Mlada setev. Iz istega kroga je prihajal tudi otroški in mladinski list

Pastirček, ki redno izhaja še danes v Gorici.

Kulturni mesečnik *Razgledi* (urednik je bil France Bevk) je začel izhajati v Trstu v januarju 1946. V uvodnem razmišljanju so med drugim napisali: "da na važni prelomnici našega narodnega življenja izpričuje pred svetom tvornost našega duha, goji lepoto naše besede in z znanstvenimi razlogi in dokazi brani naše pravice". Omeniti velja še *Obzornik* ter *Vestnik Slovenske prosvetne zveze*, za leto 1945 pa *Uradni list PNOO*. Leta 1947 je začela v Gorici izhajati *Soča*, v Trstu *Gospodarstvo* in v Benečiji *Matajur*. Prav tako je začel izhajati *Katoliški glas* v Gorici, ki je nadomestil list *Slovenski Primorec*. Od periodičnih listov, ki so izhajali takoj po vojni, bi lahko omenili še: *Zadrugar*, *Partizan*, *Primorska delavska enotnost*, *Delavsko-kmečka enotnost*, *Apostolstvo molitve*, *Teden*. Po vojni je nadaljeval svoje izhajanje *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* s priloženimi knjigami.

Vsekakor že te bežne navedbe dokazujejo širok razmah periodičnega tiska med Slovenci v Trstu in Gorici. Ljudje so čutili nujno po čitivu v svojem jeziku.

Kazala pa se je tudi pluralnost pogledov in možnost izbire.

7. Glasbena matica v Trstu

Dolgoletni ravnatelj matice v Trstu Sveto Grgič je v letu 1985 takole zabeležil obnovitev šole po drugi svetovni vojni:

"Po dolgoletnem prisilnem mrtvilu pod fašizmom in med drugo svetovno vojno, med katero pa so v jeku narodnoosvobodilnega boja že začeli nastajati prvi zametki in se sproščati silnice v našem narodu nikoli uničene ljubezni do glasbe, obogatene in oplemenitene z novo vsebino, je bila kot ena prvih slovenskih kulturnih ustanov v Trstu v jeseni 1945 obnovljena Glasbena matica s šolo, da bi nadaljevala in razvijala delo tam, kjer ga je fašizem nasilno prekinil. Prvi povojni ravnatelj šole GM je bil Karlo Sancin, njemu je leta 1949 sledil Gojmir Demšar. V prvih povojnih letih je bilo njeno delovanje zelo težko. Ni bilo na razpolago primernih prostorov in pouk se je moral odvijati po zasebnih sobah, razkropljen po raznih mestnih predelih. Tudi učnega kadra, zlasti za nekatere instrumente, pa tudi instrumentov samih ni bilo dovolj. Potrebni so bili naravnost pionirska zagnanost in skrajna predanost ter odpovedovanje pri premagovanju začetih težav. Šele leta 1952 je šola dobila primernejše prostore in uvedla nove predmete, ki so nujno potrebni za razvoj šole" (Grgič, 1985).

8. Narodna in študijska knjižnica

Ob ustanovitvi Slovenske prosvetne zveze 7. oktobra 1945 v Trstu so izvolili poleg glavnega odbora še posamezne odseke, eden izmed teh je bil odsek za čitalnice in knjižnice, ki ga je vodila Tončka Čok. Takoj po osvoboditvi se je pokazala nuja po ponovni postavitvi mreže čitalnic in knjižnic, ki je bila pred fašizmom. In res, na novo so se ustanovljale knjižnice, bodisi kot samostojne enote bodisi v sklopu

društev in krožkov. V kratkem pa se je nakazala nuja po nadgradnji mreže z ustanovitvijo Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Vse to se je dogajalo v letu 1946.

*Odbor novoustanovljene Slovensko-hrvatske prosvetne zveze za STO
(Arhiv NŠK Trst).*

Rafael Bačar, organizacijski tajnik Narodne in študijske knjižnice v nastajanju, je 28. oktobra 1946 pisal tajništvu PNOO-ja v Trstu in med drugim povedal sledeče: "Sporočam, da Narodna in študijska knjižnica do sedaj še ni mogla začeti s poslovanjem, ker kljub vsem naporom ni bilo mogoče dobiti prostorov za vskladiščenje, urejevanje in za administracijo knjižnice. Narodna in študijska knjižnica ima predvsem nalogo, da omogoči našim kulturnim delavcem študij iz najrazličnejših strok in jim nudi potrebne vire za predavanja, članke, strokovno izobrazbo itd. Posredno je torej za vzgojo in višje znanje slovenskega ljudstva velikega pomena. Potrebna je nujno poglobljena in študij naših mladih intelektualcev, ker je fašizem potisnil nivo znanja našega ljudstva na zelo nizko stopnjo. Ker bo pomen knjižnice vedno večji, ugotavljam naslednje. Naš poziv za prispevanje knjig, revij v to našo važno inštitucijo je bil zelo uspešen. Zbralo se je do sedaj nenavadno veliko število knjig in raznega materiala. Množina knjig, ki jih pošiljajo knjižnici, stalno narašča. Ker ni primernega prostora za knjižnico, so knjige raztresene na raznih krajih in v različnih prostorih. (...) (AS, RDA II, PNOO, 10/VI/2). V sklepnem delu dopisa je organizacijski tajnik Bačar pripisal: "(...) Če se mi dodelijo primerni prostori, kakor je zgoraj omenjeno, bo knjižnica začela poslovati že v enem mesecu po dodelitvi pro-

storov tudi za obiskovalce. Prosim, da mi odgovorite na to poročilo in mi sporočite, kako je s prostori in potrebnim inventarjem" (AS, RDA II, PNOO, 10/VI/2).

Odgovor je prišel takoj, saj je že 4. novembra 1946 Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst (PNOO) izdal uredbo o ustanovitvi Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Vse zadeve okoli Narodne in študijske knjižnice niso bile urejene ne v pravnoformalnem smislu ne v vsebinskem in predvsem ne glede lokacije in prostorov. Formalno je bila NŠK ustanovljena v naslednjem letu, in sicer 17. julija 1947.

Poleg uredbe PNOO-ja v 5 členih o ustanovitvi NŠK je bilo sestavljeno in priloženo sami uredbi poročilo o nujnosti knjižnice, o njenem obsegu, o nalogah, o programih. Iz vsega tega gradiva na treh tipkanih straneh posnemam nekaj zanimivosti:

"(...) Glede obsega je možno dvoje: ali deluje kot okrožna knjižnica, kar so nekateri predlagali, ali pa v takem obsegu, kakršnega imajo narodne univerzitetne knjižnice v posameznih federalnih edinicah. (...) Sploh naj bi bila znanstvena knjižnica v Trstu nekako jedro in podlaga za nastanek znanstvenih in drugih inštitucij (...) Potrebe po izobrazbi zlasti mladine so v Trstu in v okolici mnogo večje kot drugod na Primorskem (...). Treba je tudi pričeti z zbiranjem gradiva in dokumentov ter zgodovinskega dokaznega materiala, ki o njem še nimamo pregleda oziroma sploh ne vemo, kje je (...) O inventarju in delovanju knjižnice Biblioteca Civica nimamo jasne slike. V knjižnici je nenavadno malo slovenske literature. Prav gotovo se niso sedanji upravitelji knjižnice za to preveč potrudili. Po izjavi ravnatelja knjižnice samega je bilo precej dokumentarnega materiala, ki se tiče Slovencev, odnešenega v Rim v letih 1924 in 25. Nekaj menda tudi kasneje. V teh letih so bili na pobudo Gentile-ja izloženi vsi slovenski teksti. (...) Knjižnica bi bila nominalno privatna, stvarno bi morala biti na isti stopnji kakor so narodno univerzitetne knjižnice v FLRJ. Dobivala naj bi vse publikacije iz Jugoslavije obvezno, dalje bi se knjižnica dopolnjevala z darovanimi in nakupljenimi knjigami. (...)" (AS, RDA II, PNOO, 31/II).

Cilji in nameni, obseg in pristojnosti, program Narodne in študijske knjižnice v Trstu so bili torej že zelo jasno opredeljeni v dokumentih iz leta 1946, njihova realizacija - in še ta ne v zamišljenem obsegu - pa je bila razpotegnjena v dolga desetletja po drugi svetovni vojni.

9. Radijski oder

Ustanovitelj Radijskega odra, profesor Jože Peterlin, je leta 1966 ob dvajsetletnici te igralske skupine takole zapisal:

"S samostojno slovensko radijsko postajo sta se povečali zahtevnost in obsežnost programa. Ni ga bilo tako lahko pripraviti spričo dejstva, da je bila večina slovenskih izobražencev s Primorske zaradi predvojnih in medvojnih razmer še vedno daleč od doma. Poleg tega je bil to čas ostrih nasprotij med zavezniki in slovensko marksistično politično organizacijo, ki ni hotela sodelovati z Angleži in Amerikanci, ki so ozemlje

upravljali. V tem položaju je čakalo Radijski oder več dela, ker se je skupini zdelo, da mora rojakom posredovati domačo besedo. Po oddaji prve slušne igre, junija 1946, je prevzela ta skupina na postaji glavni literarni oddaj, poleg tega pa v začetku po eno slušno igro na teden, pozneje pa vedno več ..." (Prepeluh, 1997, 11).

16. junija 1946 se je osamosvojila slovenska tržaška radijska postaja. Takrat je začel s svojim delovanjem Radijski oder, ki je nato dolga desetletja opravljal svojo dragoceno funkcijo na tržaškem radiu.

Zaključki

Osvoboditev v maju 1945 in istočasni padec nacifašizma sta slovenskega človeka pri nas nedvomno obdajala z navdušenjem in pričakovanjem boljšega jutrišnjega dne. Saj je bil za njim čas trpljenja in gorja, ponižanja in teptanja.

Ni bilo lahko začeti, saj so bile vsepovsod ruševine in vsesplošno pomanjkanje. Vendar se je slovenski človek čutil svobodnega, poln navdušenja in dobre volje. Tako je bilo povsem normalno, da so želeli obnoviti vse, kar je bilo uničeno in porušeno. Sem niso spadali le domovi, temveč je bila velika želja po slovenski knjigi in besedi, petju in plesu. Kultura in prosveta sta imeli pri tem izredno važno mesto. Čeprav je resnično primanjkovalo vsega: časa in denarja, izučениh ljudi, potrebnega in dobrega kadra, je kulturna obnova stekla nemudoma. V nekaj mesecih je ponovno zaživel tisk in tiskana beseda, radio, gledališče, glasbeno šolstvo, knjižnica, nastajala so številna društva ter z njimi pevski zbori in dramske skupine; obnovljena je bila Slovenska prosvetna zveza.

Povsod je bilo čutiti sodelovanje, pluralnost mišljenja je bila sprejeta, krepila se je umetniška kreativnost, podirale so se vsaj nekatere pregrade med Slovenci in Italijani v Trstu.

Slovenska prosvetna zveza je prevzela funkcijo koordinatorja kulture, umetnosti in prosvete. Najprej so pod njenim okriljem delovali posamezni resorni odseki, ki so se nato osamosvajali, ko so dozorele okoliščine: Slovensko narodno gledališče, Glasbena matica, Narodna in študijska knjižnica. Mediji so ubrali svojo pot, vendar so bili postavljeni na noge že v maju 1945, kar le potrjuje njihovo pomembnost in veljavo. Iz vseh poročil, zapisnikov in izjav veje stalna potreba po primernih prostorih za vse dejavnosti: kulturni domovi, dvorane, sobane, sobe - vsega je primanjkovalo.

In tu je nastal prvi globlji spor med slovenskimi organizacijami ter zavezniško upravo. Naši ljudje so se čutili opeharjene, ker jim niso bili vrnjeni domovi, ki jih je zasegel fašizem. Za vse je bilo treba stalno prositi oziroma se sproti meniti. Na drugi strani je bilo dodatno res, da uradne italijanske kulturne ustanove niso skrbele za kulturo slovenskega človeka. To je še povečalo zahteve po samostojnih slovenskih kulturnih ustanovah.

Ostala nesoglasja so nastajala ob mednarodnih dogodkih, ko so se pač spre-

minjala stališča glede meja. Prve posledice je že prinašala pariška mirovna konferenca, po njenem podpisu pa so se stvari še bolj spremenile in radikalizirale.

Takrat se je začel globok spopad med zavezniško vojaško upravo in organizacijami, ki so bile izraz Osvobodilne fronte. Najbolj viden je bil spopad na šolskem področju ter na področju medijev. Istočasno se je začela krhati enotnost slovenskega tabora. Ko so stopila v veljavo določila konference v Parizu, so se čutile posledice na vseh ravneh. Takrat so se ideali in pričakovanja morali neusmiljeno soočiti s kruto realnostjo.

THE REVIVAL OF CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES IN TRIESTE IN THE 1945-1947 PERIOD

Milan PAHOR

National and Study Library in Trieste, Department of History, IT-34138 Trieste, Via Petronio 4

SUMMARY

After the downfall of fascism and after the success of the national liberation movement at the end of World War II, there was a period of a complete cultural and educational restoration and revival of cultural, educational and other institutions of the Slovenians in Trieste. The cultural growth, which started in the middle of the previous century parallel to other parts of the Slovenian nation, was stopped by force in the period of the fascist regime in Italy. In the difficult post-war circumstances, which were constantly conditioned by international events, the Regional National Liberation Committee for Trieste and the Slovenian littoral (RNLC) on one side and the Allied Military Administration (AMA) on the other, revived, despite their permanent conflicting relations, the majority of cultural and other institutions of the Slovenians in Trieste and Italy, which are still active today.

These were the results of an active participation of the Slovenians in the national liberation movement on the side of the western allies and other forces of the anti-fascist world coalition. The acquired and the existing institutions were mainly confirmed by the Republic of Italy in the decades after 1954.

VIRI IN LITERATURA

AS, RDA II, PNOO fasc. 10/I/1 - Arhiv Slovenije Ljubljana, Referat za dislocirano arhivsko gradivo II, Zapisnik seje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za slovensko Primorje dne 16. 5. 1945 v Trstu.

AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/I/1, Zapisnik seje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za slovensko Primorje dne 1. 6. 1946.

- AS**, RDA II, PNOO, fasc. 10/I/1, Odlok predsedstva PNOO dne 19. 12. 1946.
- AS**, RDA II, PNOO, fasc. 10/II, Zapisnik seje prosvetne komisije pri PNOO dne 4. 10. 1946.
- AS**, RDA II, PNOO, fasc. 10/II, Zapisnik seje prosvetne komisije pri PNOO dne 4. 11. 1946.
- AS**, RDA II, PNOO, fasc. 10/II, Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje (poročilo upravnika Ferda Delaka).
- AS**, RDA II, PNOO, fasc. 10/VI/2, Narodna in študijska knjižnica v Trstu.
- AS**, RDA II, PNOO, fasc. 31/II: Uredba o ustanovitvi Narodne in študijske knjižnice v Trstu.
- AS**, RDA II, PNOO, fasc. 259/I/1b, Prosvetno sodelovanje med Slovenci in Italijani v Trstu.
- Budal, A. (1945):** Lica - misli - besede. V: Slovenski zbornik 1945. Ljubljana.
- Budal, A. (1946):** Knjižne izdaje in periodični tisk. V: Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst.
- Grgič, S. (1985):** Obnovitev Glasbene matice v letu 1945 in njen povojni razvoj. V: 75 let Glasbene matice. Trst.
- Koledar** Gregorčičeve založbe za leto 1946 (**1945**). Trst.
- Koledar** Gregorčičeve založbe za leto 1947 (**1946**). Trst.
- Kozak, F. (1945):** Domovinska vojna in kultura. V: Slovenski zbornik 1945. Ljubljana.
- NŠK**, OZ, SPZ - Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Odsek za zgodovino, fond Slovenska prosvetna zveza, fasc. 1,: Ustanovni občni zbor Slovenske prosvetne zveze za Trst in Primorje dne 7. 10. 1945.
- NŠK**, OZ, SPZ, fasc. 2, Prvi redni občni zbor dne 13. 10. 1946.
- NŠK**, OZ, SPZ, fasc. 2, Izredni občni zbor dne 20. 4. 1947.
- Pavletič, B. (1995):** Primorski dnevnik 1945-1995. Trst, Gorica, Čedad.
- Prepeluh, M. (1997):** Misli kronista Radijskega odra. V: Naš glas pri vas doma, Radijski oder 1946-1996. Trst.
- Turk, D. (1945):** Hočemo delati za skupni blagor. Primorski dnevnik, 23. 10. 1945.
- Turk, L. (1991):** Glas v ... etru. Trst.